

Ανάλυση κειμένων

Ελίζα Κουτούπη-Κητή

Τμήμα Αγγλικών Γλώσσας και Φιλολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Η εισήγηση αυτή αποσκοπεί στο να εξετάσει τη χρήση της γλώσσας στο γραπτό και στον προφορικό λόγο από τη σκοπιά μιας νέας προσέγγισης στην εκμάθηση της γλώσσας, της Γλωσσικής Ενημερότητας. Κατ' αυτήν την άποψη υποστηρίζεται ότι αυξημένη συνειδητή σκέψη για τη γλώσσα, τόσο από ενήλικες μαθητές όσο και από διδάσκοντες, ανοίγει το δρόμο για τη σωστότερη εκμάθησή της και την καλύτερη χρήση της.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο εξετάσθηκαν διαφορετικά είδη κειμένων, όπως διαφήμιση, παιδική ιστορία, πραγματική συνομιλία (προφορικός λόγος), όπως και γλωσσικά κομμάτια αποτελούμενα από πλήρεις ή ελλειπτικές προτάσεις, όπως και από απλές φράσεις. Το ερώτημα που ετέθη ήταν: Τι είναι κείμενο; Τι συνιστά την κειμενικότητα ενός κειμένου; Μπορούμε να πούμε ότι κάθε γλωσσικό κομμάτι είναι κείμενο που υπόκειται στους δικούς του κανόνες ή που δε διέπεται από κανένα κανόνα; Υπάρχουν, έστω και στοιχειωδώς αναγνωρίσιμες, παράμετροι που, αν δεν ορίζουν, τουλάχιστον υποδεικνύουν την κειμενικότητα ενός κειμένου.

Εμείς, ως ομιλητές μιας μητρικής γλώσσας, αυθόρμητα απαντάμε στην ερώτηση αν κάποιο γλωσσικό κομμάτι είναι κείμενο, και συχνά ανακαλύπτουμε ότι πιέζουμε τον εαυτό μας να φαντασθεί ασυνήθιστες καταστάσεις κάτω από τις οποίες κάποιο γλωσσικό κομμάτι θα μπορούσε να αποτελέσει κείμενο. Αυτή η διαπίστωση πάντως δεν πρέπει να μας οδηγήσει στη σαρωτική γενίκευση ότι κάθε γλωσσικό κομμάτι αποτελεί πάντα και κείμενο, και ένδειξη για τη μη ορθότητα ενός τέτοιου συμπεράσματος βρίσκεται στην εξέταση γλωσσικών κομμα-

τιών που χαρακτηρίζονται ως "ανώμαλα" (Dressler and Wodak, 1986).

Αν τώρα θέλουμε ν' αντιστοιχίσουμε τα επίπεδα της γλωσσικής ανάλυσης με την οργάνωση ενός κειμένου, θα δούμε να παρουσιάζεται η παρακάτω σχέση:

Επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης

1. Φωνολογία
2. Λεξιλόγιο
3. Γραμματική
4. Συνεχής Λόγος
5. Συν-κείμενο

Κείμενα

(Ήχοι)
(Λέξεις)
Φράσεις και φραστικά σύνολα
Σχέσεις μεταξύ προτάσεων,
φραστικών συνόλων,
παράγραφοι, σειρά ομιλίας
Γλωσσικό περιβάλλον,
Περιστασιακό περιβάλλον, σχέση
συνομιλητών, κτλ.

Η πρόχειρη εξέταση γλωσσικών κομματιών, πάντως, αποδεικνύει ότι μια τέτοια αντιστοιχία είναι προγραμματική μόνο και, εν πολλοίς, παραπλανητική, διότι, πριν φτάσουμε σε προτασιακά σύνολα, έχουμε γλωσσικά κομμάτια που οι ομιλητές της μητρικής γλώσσας τα αντιλαμβάνονται ως κείμενα. Επομένως, θα ήταν λογικό να γίνει μια διαφοροποίηση μεταξύ κειμένου εν δυνάμει, δηλαδή ενός γλωσσικού κομματιού που μπορεί ν' αποτελέσει κείμενο σε δεδομένη στιγμή, και ενός καθαυτού κειμένου. Η παράμετρος που διαφοροποιεί κατ' αυτόν τον τρόπο δύο ίδια γλωσσικά κομμάτια είναι το συν-κείμενο, που βρίσκεται στο τελευταίο επίπεδο της γλωσσικής ανάλυσης. Οι επιγραφές, π.χ., "εισερχόμενα", "εξερχόμενα" πάνω στο γραφείο μου είναι κείμενα, ενώ οι ίδιες επιγραφές, μαζί με εικοσάδες άλλες παρόμοιες στο κατάστημα γραφικής ύλης από όπου τις αγόρασα, δεν είναι κείμενα αλλά μόνο κεί-

μενα εν δυνάμει.

Άρα, ο καθοριστικός παράγοντας που διαφοροποιεί τις δύο όμοιες λεξικές μονάδες και προσδιορίζει τη μία ως κείμενο και την άλλη ως κείμενο εν δυνάμει μόνο είναι η σημειωτική δόμησή της, που στη μία περίπτωση μόνο την καθιστά μήνυμα μια και χαρακτηρίζεται από κατευθυντικότητα, δηλαδή έχει αφετηρία και προσορισμό σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα. Επομένως το τέταρτο επίπεδο Γλωσσικής Ανάλυσης, Συνεχής Λόγος, δεν αντιστοιχείται με το επίπεδο οργάνωσης κειμένου σε προτασιακά σύνολα.

λα μόνο, αλλά εμπλέκεται ακόμα και στο επίπεδο οργάνωσης λόγου που αντιστοιχεί στο δεύτερο επίπεδο (διακεκομμένη γραμμή). Αυτή η διαπίστωση δεν πρέπει να την ξεχνά ο δάσκαλος.

Προγραμματικά, λοιπόν, θα μπορούσε να οριστεί ένα κείμενο (text) ως ένα δομημένο μήνυμα με κοινωνική οντότητα, το οποίο, όχι μόνο εμπειριέχεται στην κοινωνική διαδικασία που λέγεται ρέων ή συνεχής λόγος (discourse), αλλά μπορεί και τη συνιστά. Επομένως, αντίθετα με τους περισσότερους αναλυτές γλώσσας, διαφοροποιούμε τους όρους "κείμενο" (text) και (συνεχή ή ρέοντα) λόγο (discourse), χωρίς όμως να ταυτίζουμε τον τελευταίο με μεγαλύτερες ενότητες από τις προτασιακές, π.χ. με παραγράφους ή με θεματικές ενότητες ή επεισόδια, ή και με κατηγορίες λόγου, όπως κάνουν οι Halliday και Hasan (1976).

Προχωρώντας πέρα από αυτές τις διαπιστώσεις πάντως, και επικεντρώνο-

1. Με τον όρο "ανώμαλα" δεν εννοούμε αποκλίνοντα. Ας σημειωθεί, βέβαια, ότι από την άποψη της ψυχανάλυσης "ανώμαλα" κείμενα δεν υπάρχουν, αφού, αντίθετα με την ψυχιατρική, η ψυχανάλυση αποσκοπεί στο να "καταστήσει" το "νόημα" του ψυχωτικού λόγου διερευνώντας τη δόμησή της σκέψης και της φαντασίας (fantasy) ως προ-Οιδιπόδειες συγκρούσεις και άμυνες.

ντας την προσοχή μας στο τέταρτο επίπεδο οργάνωσης λόγου, δηλαδή στο επίπεδο προτασιακών συνόλων, διαπιστώνουμε ότι τα στοιχεία που δομούν ένα κομμάτι γλώσσας σε κείμενο αντλούνται από το σύνολο των δυνατοτήτων που υπάρχουν στο γλωσσικό σύστημα για τη σημασιολογική σύνδεση των προτασιακών συνόλων σε κείμενο που θα συνιστά συνεχή λόγο. Εξετάζοντας ένα παραμύθι του Αισώπου, π.χ. βλέπουμε ότι η ερμηνεία πολλών μονάδων μιας πρότασης βασίζεται σε αντίστοιχες μονάδες προηγούμενων ή και επόμενων προτάσεων.

Αυτό το στοιχείο συνάφειας (cohesion) συνιστά συχνά την κειμενικότητα ενός κειμένου. Δεν είναι, όμως, και ο μόνος καθοριστικός παράγοντας. Πολύ συχνά, μάλιστα, μπορεί να λείπει τελείως, οπότε επιβάλλεται μια θεώρηση λόγου σε επίπεδο λειτουργίας του, δηλαδή γλωσσικών πράξεων (speech acts). Σ' αυτό το επίπεδο ο καθοριστικός παράγοντας της κειμενικότητας ενός κειμένου που εμπεριέχεται στο συνεχή λόγο είναι η επικοινωνιακή πρόθεση του ομιλητή. Λαμβάνοντας υπόψη τον ομιλητή και τις προθέσεις του, μπορούμε να απαλείψουμε την ένταση που συχνά υπάρχει μεταξύ γλωσσικών τύπων και των λειτουργιών τους. Έτσι βλέπουμε το λόγο ως γλωσσικές πράξεις και ο Austin (1962) όπως και ο Searle (1976) παρατήρησαν ότι οι γλωσσικές πράξεις που επιτελούνται από τους ομιλητές μπορούν να απαριθμηθούν και να κατηγοριοποιηθούν σε λίγες ομάδες.

Η έννοια της γλωσσικής πράξης προσφέρει στο δάσκαλο της γλώσσας την απαραίτητη βάση για να εξηγήσει την έλλειψη απόλυτης αντιστοιχίας γλωσσικών τύπων και λειτουργιών. Η κάθε γλωσσική πράξη χαρακτηρίζεται από την εκφώνησή της αλλά και από την προσλεκτική της δύναμη, η οποία την καθιστά μια συγκεκριμένη προσλεκτική πράξη (illocutionary act). Είναι σημαντικό να γνωρίζει ο δάσκαλος, μέσα στο πλαίσιο της γλωσσικής ενημερότητας, ότι πολύ συχνά γλωσσικές μονάδες που αποτελούν τις σημασιολογικές δυνατότητες σύνδεσης προτάσεων σε κείμενο, όπως οι σύνδεσμοι, δε συνδέουν το προτασιακό περιεχόμενο των προτάσεων, αλλά τις προσλε-

κτικές πράξεις που επιτελούνται από τον ομιλητή. Για να γίνει αυτό αντιληπτό, εξετάστηκε η κατηγορία των αιτιολογικών συνδέσμων της νεοελληνικής, και διαπιστώθηκε ότι μερικοί απ' αυτούς αδυνατούν να συνδέσουν ορισμένες προτάσεις, ενώ άλλοι έχουν αυτή τη δυνατότητα. Αυτό φαίνεται να οφείλεται στο ότι μερικοί αιτιολογικοί σύνδεσμοι συνδέουν μόνο προτασιακά περιεχόμενα και όχι προσλεκτικές πράξεις. Να, λοιπόν, ένα μικρό παράδειγμα που δείχνει γιατί είναι σημαντικό ο δάσκαλος να είναι ενημερωμένος και στο τέταρτο επίπεδο της Γλωσσικής Ανάλυσης.

Βέβαια, οι γλωσσικές πράξεις συνναρθώνται σε γλωσσικά επεισόδια, δηλαδή σε κείμενα και συνομιλίες, σύμφωνα με ορισμένες αρχές. Μια συνομιλία, π.χ., είναι μια πράξη συνεργασίας και είναι δεδομένο ότι τόσο ως ομιλητές όσο και ως ακροατές ακολουθούμε ορισμένους κοινούς κανόνες για να *εν-γράψουμε* και να *απο-γράψουμε* την επικοινωνιακή πρόθεση του ομιλητή. Αυτοί οι περιγραφικοί κανόνες συνοψίζονται στην Αρχή της Συνομιλιακής Συνεργασιμότητας και τα αξιώματά της (Grice, 1975), που αφορούν στην ποσότητα της συνομιλιακής προσφοράς, στην ποιότητα (αλήθεια-ψεύδος), στον τρόπο (σαφήνεια) και στη σχετικότητα. Το τελευταίο αξίωμα είναι και το σημαντικότερο, και μάλλον από αυτό εκπορεύονται τα υπόλοιπα, που μπορεί να θεωρηθούν υπο-αξιώματα (Kitis, 1982, Sperber and Wilson, 1986).

Η αρχή της Συνεργασιμότητας ενέχεται συχνά τόσο στη διασαφήνιση των προσλεκτικών ενδεικτών, κι επομένως στην ερμηνεία των γλωσσικών πράξεων και των επικοινωνιακών προθέσεων, όσο και στην πλήρωση της επικοινωνιακής πράξης. Πολύ συχνά δηλαδή καταφεύγουμε στην επίκληση αυτών των συνομιλιακών αξιωμάτων, που όμως δεν είναι εγγραμμένα στο λεξικογραμματικό σύστημα της γλώσσας, δηλ. δεν αποτελούν μέρος του τι λέγεται αλλά του τι επικοινωνείται.

Επιμένοντας πάλι στους συνδέσμούς, μέρες του λόγου που η σημασιολογική τους λειτουργία υποστηρίχθηκε ότι είναι λογικής μορφής μόνο, ανακαλύπτουμε ότι οι αντιθετικοί σύνδεσμοι, π.χ., συχνά

χρησιμοποιούνται, όχι για να συνδέσουν και ν' αντιτάξουν προτασιακά περιεχόμενα, αλλά για να οργανώσουν την επικοινωνιακή πράξη και για να επικοινωνήσουν ιδεολογικά συμπλέγματα ή και ιδεολογήματα (Kitis, 1987). Ο δάσκαλος μιας ξένης γλώσσας, γνωρίζοντας καλά ότι τέτοια συμπλέγματα δεν είναι ούτε καθολικά ούτε κοινά παραδεκτά, οφείλει να ευαισθητοποιήσει τους διδασκόμενους στην πολλαπλή λειτουργία τέτοιων λεξικών μονάδων και στη δυνατότητά τους να επικοινωνούν συναγόμενα που δεν έχουν εγγραφεί στο κωδικό σύστημα της γλώσσας.

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή ανασκόπηση, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ανάλυση κειμένων και λόγου οφείλει ν' αποσκοπεί στο να εξετάζει τα κείμενα ως είδη συμπεριφοράς που επιδιώκουν να προκαλέσουν συγκεκριμένες αντιδράσεις στο δέκτη της, αναγνωρίζοντας ότι οποιοδήποτε κείμενο, όχι μόνο αποτελεί μέρος, αλλά και στοιχειοθετεί την ίδια την κοινωνιο-ιδεολογική ύπαρξη του ατόμου και της κοινωνίας του.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- AUSTIN J., (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford. Clarendon Press.
- DRESSLER W. & R. WODAK, (1986). 'Disturbed Texts'. In J. Petofi. (ed.). *Text Connectedness from Psychological Point of View*. Hamburg. Helmut Buske Verlag.
- GRICE P., (1975). 'Logic and Conversation'. In P. Cole & J. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics. Speech Acts*. V.3. N.Y. Academic Press.
- HALLIDAY MAK & R. HASAN (1976). *Cohesion in English*. U.K. Longman.
- KITIS E., (1982). *Problems Connected with the Notion of Implicature*. Ph.D. Thesis. University of Warwick.
- KITIS E., (1987). 'Discourse Connectors and Language Learning Materials'. In *Journal of Applied Linguistics*, 3. 39-50.
- SEARLE J., (1976). 'A Classification of Illocutionary Acts'. In *Language in Society*. 5. 1-23.
- SPERBER D. & D. WILSON, (1986). *Relevance*. Oxford. Blackwell.